

• ANALİZ

Onuncu Yılında 15 Temmuz: Kemalist ve Gülenist Vesayet Modellerinin Demokratik Teori Açısından Karşılaştırılması

Atilla Yayla

**ONUNCU YILINDA
15 TEMMUZ:
Kemalist ve Gülenist Vesayet
Modellerinin Demokratik Teori
Açısından Karşılaştırılması**

ATILLA YAYLA

COPYRIGHT © 2026

Bu yayının tüm hakları Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

Bu yayındaki fikirler tamamen yazarına aittir ve SETA Vakfı'nın yayın politikasını yansıtmayabilir.

ISBN: 978-625-5703-63-7

Editörya: Ebrar Üzümcü, Berrin Afacan, Mustafa Said İşeri
Mizanpaj: Said Demirtaş

SETA | SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara TÜRKİYE
Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90
www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı No: 41-43
Eyüpsultan 34050 İstanbul TÜRKİYE
Tel: +90 212 395 11 00 | Faks: +90 212 395 11 11

SETA | Washington D.C.

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite 410
Washington D.C., 20036 USA
Tel: 202 223 98 85 | Faks: 202 223 60 99
www.setadc.org | info@setadc.org | @setadc

SETA | Berlin

Kronenstraße 1, 10117 Berlin GERMANY
berlin@setav.org

SETA | Brüksel

Avenue des Arts 6, 1000 Bruxelles BELGIUM
Tel: +32 2 313 39 41

İÇİNDEKİLER

ÖZET | 7

GİRİŞ: ONUNCU YILINDA 15 TEMMUZ’U YENİDEN DÜŞÜNMEK | 8

TÜRKİYE’DE DARBE VE BÜROKRATİK VESAYET OLGUSU | 10

KARŞILAŞTIRMANIN ANLAMI VE SINIRLARI | 13

LİDER KÜLTÜ VE YANILMAZ OTORİTE ANLAYIŞI | 14

MUTLAK GÜÇ, TOPLUM MÜHENDİSLİĞİ VE ÇOĞULCULUK KARŞITLIĞI | 15

DEMOKRATİK SİYASETİ ARAÇSALLAŞTIRMA VE SİYASETÇİYİ KÜÇÜMSEME | 17

KEMALİST VESAYETTEN GÜLENİST VESAYET TEŞEBBÜSÜNE | 18

17-25 ARALIK’TAN 15 TEMMUZ’A DARBE YÖNTEMİNİN DEĞİŞİMİ | 20

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ VE DEMOKRATİK DİRENİŞ | 22

DARBE GİRİŞİMİ SONRASINDA HUKUK DEVLETİ
VE BİREYSEL SORUMLULUK | 24

ON YIL SONRA 15 TEMMUZ’UN DEMOKRATİK REJİM AÇISINDAN ANLAMI | 26

SONUÇ | 29

Bu analiz, görünüşte birbirine zıt olan Kemalist ve Gülenist yapılanmaların demokratik teori ve uygulama açısından taşıdığı ortak özellikleri incelemektedir.

ÖZET

15 Temmuz 2016'da gerçekleşen Gülenist darbe teşebbüsü, kullanılan şiddetin boyutları, devlet kurumlarının doğrudan hedef alınması ve halkın geniş katılımlı direnişiyle önlenmesi bakımından Türkiye'nin siyasi tarihinde ayrı bir yere sahiptir. Darbe girişiminin onuncu yılı, olayın sıcak siyasi tartışmaların ötesine geçilerek Türkiye'nin uzun bürokratik vesayet tecrübesi içinde yeniden değerlendirilmesi için önemli bir fırsat sunmaktadır. Bu analiz, görünüşte birbirine zıt olan Kemalist ve Gülenist yapılanmaların demokratik teori ve uygulama açısından taşıdığı ortak özellikleri incelemektedir. İki yapılanmanın karşılaştırılması; lider kültürü, mutlak ve merkezi güce bağlılık, toplum mühendisliği, çoğulculuğa mesafe, demokratik siyaseti araçsallaştırma, seçilmiş siyasetçileri küçümseme, devlet bürokrasisi içinde örgütlenme ve son çare olarak darbeye başvurma eksenlerinde yürütülmektedir. Analizde, Kemalizm ile Gülenizmin aynı ideoloji olduğu ileri sürülmemekte; farklı ideolojik kaynakların ve sembollerin benzer bir vesayetçi siyaset tarzı üretebileceği savunulmaktadır. Gülenist yapılanmanın Kemalist bürokratik vesayet modelini ortadan kaldırmak yerine onun devlet içinde örgütlenme, bürokratik iktidar kurma ve toplumu yukarıdan şekillendirme yöntemlerini devralarak yeni bir vesayet düzeni kurmaya yöneldiği ileri sürülmektedir. Ayrıca 15 Temmuz sonrasında çıkarılması gereken demokratik sonuçlar hukuk devleti, bireysel sorumluluk, devletin tarafsızlığı, liyakat, çoğulculuk ve sivil siyasetin üstünlüğü çerçevesinde ele alınmaktadır.

GİRİŞ: ONUNCU YILINDA 15 TEMMUZ’U YENİDEN DÜŞÜNMEK

15 Temmuz 2016 darbe girişiminin üzerinden on yıl geçmiş olması, bu büyük siyasi hadisenin yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Onuncu yıl dönümleri yalnız sembolik anma tarihleri değildir. Bir olayın üzerinden yeterli bir zamanın geçmesi, onun ilk günlerde doğurduğu öfke, korku, şaşkınlık ve partizan tartışmalardan bir ölçüde uzaklaşarak daha geniş bir tarihi ve kurumsal çerçevede içinde ele alınmasına imkan sağlar. Aradan geçen on yıl, darbe girişiminin failleri, örgütlenme biçimi, amaçları, Türkiye’nin darbeler tarihindeki yeri ve uzun vadeli sonuçlarını daha serinkanlı biçimde incelemek için uygun bir mesafe meydana getirmiştir.

15 Temmuz’un önemi yalnızca bir grup askerin seçilmiş hükümeti devirmeye teşebbüs etmesinden kaynaklanmamaktadır. Türkiye daha önce de askeri darbeler, muhtıralar, hükümetlerin askeri baskıyla görevden uzaklaştırılması ve demokratik siyasetin bürokratik vesayet altında tutulmasına sahne olmuştur. Bununla beraber 15 Temmuz, sivil yerleşim alanları, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), emniyet birimleri ve darbeye karşı çıkan vatandaşların ağır silahlarla hedef alınması bakımından önceki müdahalelerden ayrılmaktadır. Darbe girişimi Cumhuriyet tarihinin en kanlı askeri müdahalelerinden biri olurken başarısızlığa

uğratusunda ise halkın sokağa çıkarak doğrudan direnmesi belirleyici bir rol oynamıştır.¹

Türkiye’de halk, 15 Temmuz gecesinde geniş çaplı bir askeri darbenin püs-kürtölmesinin doğrudan aktörü haline gelmiştir. Önceki darbelerde halk genellikle müdahalenin neticesini bekleyen pasif bir konumda bulunurken bu defa vatandaşların önemli bir bölümü tanklar, savaş uçakları ve silahlı birliklerin karşısına çıkmıştır. Bu olgu 15 Temmuz’u yalnız darbecilerin niyet ve faaliyetleri bakımından değil toplumun demokrasiyle kurduğu ilişki bakımından da tarihi bir dönüm noktası haline getirmektedir.

Huntington’ın demokratikleşme dalgaları yaklaşımı² ile Linz ve Stepan’ın demokratik konsolidasyon çözümlemesi³ demokrasinin yalnız seçimlerin yapılmasından ibaret olmadığını; askeri ve bürokratik aktörlerin seçilmiş iktidarın alanını daraltmamasını da gerektirdiğini gösterir. Onuncu yıl, 15 Temmuz’u yalnız bir örgütün ihaneti veya darbe suçuna katılan şahısların ceza hukuku kapsamındaki sorumluluğu üzerinden değil Türkiye’de darbeciliği mümkün kılan siyasi kültür ve kurumlar üzerinden tartışmayı da gerektirir. Darbe girişimleri bir gecede ortaya çıkmaz. Darbecilik; seçilmiş siyasetçileri küçümseyen, halkın siyasi tercihlerine güvenmeyen, devletin gerçek sahipliğini belirli bürokratik gruplara veren ve toplumu tepeden şekillendirmeyi meşru gören bir zihniyetin ürünüdür. Darbe gecesı, yıllar boyunca devam eden gizli örgütlenme, ideolojik eğitim, şahsi sadakat bağları ve devlet içindeki gayrimeşru güç birikiminin görünür hale geldiği andır.

Bu bakımdan 15 Temmuz’u anlamak için Gülenist yapılanmayı Türkiye’nin daha eski bürokratik vesayet olgusuyla birlikte incelemek gerekir. Gülenistlerin Kemalist Cumhuriyet’i yıkmak amacıyla hareket ettiği, özellikle Ergenekon ve Balyoz davalarında oynadıkları rolün bu hedefin parçası olduğu sıkça ileri sürülmüştür. Kemalistler ile Gülenistler arasında din, laiklik, tarih yorumu, toplumsal taban ve siyasi semboller bakımından açık farklılıkların bulunduğu kuşkusuzdur. Ancak demokratik teori ve uygulama açısından bakıldığında bu iki yapılanma arasında dikkat çekici benzerlikler ortaya çıkmaktadır.

Bu analiz, Kemalizm ile Gülenizmin aynı ideoloji olduğu tezini savunmaktadır. Kemalizm seküler, milliyetçi ve devlet merkezli bir modernleşme ide-

”

Onuncu yıl, 15 Temmuz’u yalnız bir örgütün ihaneti veya darbe suçuna katılan şahısların ceza hukuku kapsamındaki sorumluluğu üzerinden değil Türkiye’de darbeciliği mümkün kılan siyasi kültür ve kurumlar üzerinden tartışmayı da gerektirir.

1 Atilla Yayla, “15 Temmuz Direnişi ve Türkiye Demokrasisi”, *Liberal Düşünce*, sayı 83 (2016): 5-13; Haluk Alkan, “15 Temmuz’u Anlamak: Parametreler ve Sonuçlar”, *Bilgi*, sayı 79 (2016): 253-272; Abdulvahap Akıncı, “Askeri Vesayetten FETÖ Vesayetine: 15 Temmuz Üzerine Değerlendirmeler”, *Kahramanmaraş Sütlü Imam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 15 (2017): 1-24.

2 Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (Norman ve Londra: University of Oklahoma Press, 1991), 211-231.

3 Juan J. Linz ve Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-communist Europe* (Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1996), 3-15.

olojisi olarak gelişirken Gülenizm ise dini kavramlar, cemaat bağları ve küresel eğitim ağlarına yaslanmıştır. İki hareketin tarihi kökenleri, kullandıkları dil ve meşruiyet kaynakları birbirinden farklıdır. Bununla beraber farklı ideolojilerin aynı veya benzer siyasi yöntemleri benimsemesi mümkündür. Bir siyasi oluşumun demokrasiyle ilişkisini belirleyen yalnızca kullandığı semboller değil iktidarı nasıl elde etmek ve kullanmak istediğidir.

Dahl'ın çoğulcu demokrasi anlayışında⁴ siyasal rekabet ve katılım vazgeçilmezdir. Bu ölçüt esas alındığında Kemalist ve Gülenist yöntemlerin başlıca ortak unsurları tek ve yanılmaz lider fikri, merkezi ve mutlak iktidara güven, çoğulcu topluma kuşkuyla bakma, demokratik siyaseti araçsal görme, bürokrasiyi seçilmiş iktidara karşı bağımsız bir güç alanı olarak kullanma ve gerektiğinde darbeye başvurma eğilimidir. Bu çerçevede Kemalist ve Gülenist vesayet modelleri arasında ideolojik özdeşlikten değil siyasi yöntem ve iktidar anlayışı bakımından bir benzerlikten söz edilebilir.

Bu analizde, “Gülenizm” veya “Gülenist yapılanma” ifadelerinin tercih edilmesi de bu sebeptendir. “FETÖ” kavramı, örgütün şiddet ve darbe faaliyetlerini tanımlamak bakımından hukuki ve siyasi bir işleve sahiptir. Fakat yapılanmanın mahiyetini yalnız klasik bir terör örgütü kavramıyla açıklamak yeterli değildir. Gülenist yapı, doğrudan devlet dışındaki silahlı birliklerden çok devlet kurumlarına yerleştirilmiş personel, gizli hiyerarşi, eğitim ve finans ağları, medya organları ve uluslararası ilişkiler üzerinden faaliyet göstermiştir. Terör, onun bütün varlığını açıklayan tek özellik değil hedeflerine ulaşmak için başvurduğu araçlardan biridir. Yapılanma, dini bir cemaat görünümünden kapalı, hiyerarşik ve devleti ele geçirmeye yönelik örgütsel bir yapıya doğru ilerlemiştir.⁵

Bu kavramsal tercih, bütün dini cemaatlerin veya Gülen hareketinin eğitim ve yardım faaliyetlerine bir dönemde temas etmiş herkesin darbe örgütünün parçası sayılması anlamına gelmez. Akademik çözümlemede kolektif suçlama yerine bireysel sorumluluk esastır. İncelenmesi gereken asıl unsur, gizli hiyerarşiye bağlı örgütsel çekirdek, bu çekirdeğin bilgi ve itaat düzeni ve devlet iktidarını ele geçirmeye yönelik faaliyetleridir.

TÜRKİYE’DE DARBE VE BÜROKRATİK VESAYET OLGUSU

Türkiye’nin siyasi tarihi, seçilmiş siyasetin bürokratik güçler tarafından sınırlandırıldığı uzun bir vesayet tecrübesine sahiptir. Cumhuriyet’in Tek Parti döneminde siyasi çoğulculuk, serbest parti rekabeti ve hükümetin seçimlerle el değiştirmesi mümkün değildi. Devlet ile Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) önemli

⁴ Robert A. Dahl, *Polyarchy: Participation and Opposition* (New Haven , CT: Yale University Press, 1971), 1-16.

⁵ Ömer Çaha, “Cemaatten Terör Örgütüne: Gülen Hareketinin Anatomisi”, *Liberal Düşünce*, sayı 83 (2016): 91-113.

ölçüde iç içe geçmiş; siyasi iktidar bürokratik ve ideolojik bir merkez tarafından yürütülmüştür. Modernleşme, toplumsal çoğulluğun serbestçe gelişmesine izin veren bir süreçten çok, devlet eliyle gerçekleştirilecek yukarıdan aşağıya bir dönüşüm olarak anlaşılmıştır.⁶

Kemalist siyasi model, toplumu kendi haline bıraktığında doğru yolu bulamayacak bir kitle olarak değerlendirme eğilimi taşımıştır. Toplumun çağdaştırılması, eğitilmesi ve milli birlik içinde bütünleştirilmesi siyasi seçkinlerin tarihi görevi sayılmıştır. Bu modelde bireylerin farklı dini, kültürel, etnik ve ideolojik tercihleri, çoğulcu toplumun tabii parçaları olmaktan ziyade aşılması veya kontrol altında tutulması gereken unsurlar olarak görülebilmektedir.

Tek Parti döneminde siyaset, farklı toplumsal kesimlerin taleplerini serbestçe ifade ettiği ve iktidar için rekabet ettiği bir alan değildi. Siyasetin görevi önceden belirlenmiş bir modernleşme ve millet inşa programını yürütmektir. Bu anlayışta devlet, toplumun hizmetindeki tarafsız bir hukuk düzeni olmaktan çok, toplumu yeniden şekillendirecek kurucu ve öğretici bir güç olarak konumlandırılmıştır.

Türkiye'nin 1945 sonrasında çok partili siyasete geçmesi bu zihniyeti tamamen ortadan kaldırmamıştır. Seçimlerin yapılması ve iktidarın el değiştirmesi, devletin bütün kurumlarının seçilmiş hükümetin demokratik yönetimine girmesini sağlamamıştır. Askeri bürokrasi, yargı, üniversiteler ve bazı medya çevreleri, rejimin temel ilkelerinin gerçek koruyucusu oldukları iddiasıyla seçilmiş siyasetin üzerinde veya yanında konumlanmıştır.

Cizre'nin sivil-asker ilişkileri üzerine çalışmasının da gösterdiği üzere⁷ Türkiye'de demokratik yönetimin temel meselelerinden biri askeri vesayetin siyasal alanı daraltmasıdır. 1960 Darbesi ve ardından hazırlanan 1961 Anayasası, askeri ve sivil bürokratik odakların siyasi karar alma süreçleri üzerindeki etkisini kurumsallaştırmıştır. Milli Güvenlik Kurulu, yüksek yargı organları, üniversite özerkliğinin ideolojik kullanımı ve askeri bürokrasinin geniş hareket alanı, seçimle gelen hükümetlerin iktidarını sınırlandıran bir yapı meydana getirmiştir. 1982 Anayasası bu vesayetçi mimarının bazı unsurlarını daha da kuvvetlendirmiştir.

Bürokratik vesayetin mantığı, halkın her zaman doğru tercihte bulunamayacağı ve seçilmiş siyasetçilerin rejimin temel değerlerini tehlikeye atabileceği varsayımına dayanır. Bu durumda asker, yüksek yargı, üniversite yöneticisi veya seç-

Kemalist ve Gülenist yöntemlerin başlıca ortak unsurları tek ve yanılmaz lider fikri, merkezi ve mutlak iktidara güven, çoğulcu topluma kuşkuyla bakma, demokratik siyaseti araçsal görme, bürokrasiyi seçilmiş iktidara karşı bağımsız bir güç alanı olarak kullanma ve gerektiğinde darbeye başvurma eğilimidir.

6 William Hale, *Turkish Politics and the Military* (Londra: Routledge, 1994), 301-336; Ergun Özbudun, *Contemporary Turkish Politics: Challenges to Democratic Consolidation* (Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2000), 105-130; Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, *Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye'de Ordu* (İstanbul: Birikim Yayınları, 2004), 17-36.

7 Ümit Cizre, "Problems of Democratic Governance of Civil-Military Relations in Turkey and the European Union Enlargement Zone", *European Journal of Political Research* 43, sayı 1 (2004): 107-125.

kin bürokrat, demokratik meşruiyet bakımından seçilmiş siyasetçinin gerisinde olmasına rağmen kendisini ondan daha yetkili ve daha bilgili görür. Türkiye’de darbecilik yalnız askeri çevrelerle sınırlı kalmamış; siviller, akademisyenler, gazeteciler ve çeşitli meslek grupları içinde de meşruiyet kazanmıştır.⁸

Türkiye’de darbecilik yalnız askeri çevrelerle sınırlı kalmamış; siviller, akademisyenler, gazeteciler ve çeşitli meslek grupları içinde de meşruiyet kazanmıştır.

Vesayetçi zihniyet açısından demokratik siyaset, toplumun hakiki çıkarını belirleyen bir süreç değildir. Siyaset, halkın yanlış tercihlerinin kontrol altında tutulması gereken tehlikeli bir alandır. Seçimler tamamen ortadan kaldırılamıyorsa, seçilmişlerin hareket alanı bürokratik kurumlarla sınırlandırılmalıdır. Darbe ise bu sınırların aşıldığı düşünüldüğünde başvurulacak son araçtır.

Bu anlayış, siyasi partiler ve seçmen karşısında bürokratik seçkinlere üstünlük tanır. Seçilmiş siyasetçiler geçici, bürokratik kurumlar ise kalıcı kabul edilir. Hükümetlerin değişmesi devletin temel yönelimlerini değiştirmemeli, devletin “asıl sahipleri” sayılan çevreler siyasetin üzerine çizilmiş sınırları korumalıdır. Bu düşünce, demokratik rejimin biçimsel olarak var olduğu fakat seçilmişlerin gerçek iktidarı kullanamadığı bir yönetim düzeni doğurur.

Yargı, bürokratik vesayet sisteminde önemli bir rol üstlenmiştir. Yüksek yargı organları, insan hakları ve hukuk devletini korumaktan çok zaman zaman resmi ideolojinin muhafızı gibi davranmıştır. Özellikle dini hareketlerin ve Kürt siyasi hareketlerinin parti kapatma davaları, yasaklar ve çeşitli yargısal müdahalelerle sınırlandırılması, yargının siyasi alan üzerindeki vesayetçi etkisini göstermektedir.

Üniversiteler de resmi ideolojinin yeniden üretildiği kurumlar arasında yer almıştır. Akademik hürriyetin ve eleştirel düşüncenin merkezleri olması gereken üniversiteler, uzun dönemler boyunca ideolojik sadakat arayan ve farklı düşünceleri dışlayan kurumlara dönüşebilmiştir. Üniversitelerdeki resmi törenler, ders müfredatları, atama süreçleri ve idari yapılanma, Kemalist ideolojinin yeni nesillere aktarılmasında etkili olmuştur.

Medyanın önemli bir bölümü de vesayet düzeninin toplumsal meşruiyetini sağlamaya katkıda bulunmuştur. Askeri müdahalelerden önce ve sonra kullanılan dil, seçilmiş siyasetçilerin küçümsenmesi ve askeri bürokrasinin rejimin kurtarıcısı olarak sunulması darbeciliğin toplumsal zeminini kuvvetlendirmiştir. Darbeler sadece askeri birliklerin hareketiyle değil onları meşru ve gerekli göstermeye çalışan sivil destek ağlarıyla mümkün hale gelmiştir.

Bu tarihi zemin, Gülenist yapılanmanın neden doğrudan bir siyasi parti kurmak yerine devlet bürokrasisinde örgütlenmeyi seçtiğini anlamak bakımından önemlidir. Gülenistler, Türkiye’de görünür siyasi iktidar ile gerçek bürokratik güç

⁸ Yayla, “15 Temmuz Direnişi ve Türkiye Demokrasisi”, 6-9; Metin Heper, *The State Tradition in Turkey* (Beverly, North Humberside: Eothen Press, 1985), 102-126; Gareth Jenkins, *Context and Circumstance: The Turkish Military and Politics* (Oxford: Oxford University Press, 2001), 7-25.

arasındaki ayrımı doğru okumuştur. Seçimleri kazanmak yerine iktidar değişikliklerinden daha az etkilenen yargı, emniyet, askeri bürokrasi, istihbarat, eğitim ve medya alanlarında kadrolaşmaya yönelmiştir. Böylece demokratik rekabete katılmadan devlet gücünün önemli parçalarını denetleyebileceğini düşünmüştür.⁹

KARŞILAŞTIRMANIN ANLAMI VE SINIRLARI

Kemalizm ile Gülenizm arasında karşılaştırma yapmak, bu iki oluşumun bütün fikirleri, mensupları ve tarihi rollerini özdeş saymayı gerektirmez. Kemalizm, Cumhuriyet'in kuruluşuyla bağlantılı resmi ideoloji niteliği kazanmış ve uzun süre devlet kurumları aracılığıyla topluma aktarılmıştır. Gülenizm ise dini cemaat görünümü altında gizli örgütlenme ve şahsi sadakat ilişkilerine dayanan bir yapılanma olarak gelişmiştir.¹⁰

Kemalist gelenek içinde demokratikleşme, çoğulculuk ve hukuk devletini benimseyen kişiler bulunabileceği gibi Gülen hareketinin eğitim faaliyetlerine katılmış olup gizli yapılanmaya dahil olmayan veya darbe girişimini reddeden insanlar da bulunabilir. Bu sebeple karşılaştırmanın birer ideal tip üzerinden yapıldığı açıkça belirtilmelidir. İncelenen ideal tipler, Kemalizmin vesayetçi ve otoriter yorumuyla Gülenizmin kapalı, hiyerarşik ve iktidar hedefli örgütsel çekirdeğidir.

Bununla beraber farklılıklar ortak siyasi yöntemi görmeyi engellememelidir. Bir hareketin seküler, diğerrinin dini dil kullanması; birinin devletin resmi ideolojisi, diğerrinin devlete sızan gizli bir ağ olması, onların çoğulculuk ve demokrasi karşısında benzer tutumlar geliştiremeyeceği anlamına gelmez. Demokratik teori açısından temel soru, bir ideolojinin hangi sembolleri kullandığından çok iktidarı nasıl elde etmek ve kullanmak istediğidir.

İki yapılanma da kendi tarih anlayışını, bilgi kaynaklarını ve siyasi hedeflerini diğerrlerinden üstün görmüştür. Her ikisi de belirli bir lider veya seçkinler grubunun toplumun hakiki menfaatlerini sıradan insanlardan daha iyi bildiği düşüncesine dayanmıştır. Bu düşünce, halkın siyasi tercihlerine duyulan güvensizliği ve demokratik siyasetin araçsal görülmesini beraberinde getirmiştir.

Kalkan'ın Olsoncu çözümlemesi¹¹ kapalı örgütlerin grup içi menfaat ve sadakat üretme kapasitesini açıklamaya yardımcı olur. Başdemir¹² de ezoterik bilgi tekelinin bağımsız muhakemeyi zayıflattığını belirtir. Bu bağlamda iki yapılanmanın ortak noktaları lider kültürü, merkezi güç anlayışı, çoğulculuk karşıtlığı,

9 Buğra Kalkan, "Çoğulculuk Problemi ve FETÖ: Olsoncu Bir Analiz", *Liberal Düşünce*, sayı 83 (2016): 51-73; Akıncı, "Askeri Vesayetten FETÖ Vesayetine", 1-24.

10 Giovanni Sartori, *The Theory of Democracy Revisited* (Chatham, NJ: Chatham House Publishers, 1970), 1033-1053; Juan J. Linz, *Totalitarian and Authoritarian Regimes* (Boulder, Colorado ve Londra: Lynne Rienner Publishers, 2000), 49-70.

11 Kalkan, "Çoğulculuk Problemi ve FETÖ", 51-73.

12 Hasan Y. Başdemir, "Ezoterik Grupların Epistemolojisi", *Liberal Düşünce*, sayı 83 (2016): 75-90.

toplum mühendisliği, demokratik siyasete güvensizlik, bürokratik örgütlenme ve darbecilik başlıkları altında incelenebilir. Gülenist yapılanmanın kapalı grup yapısı, mensuplarına seçici menfaatler sağlarken grup içi dayanışma ile dışarıdaki çoğulcu toplum arasında keskin bir ayrım üretmiştir. Ezoterik gruplarda bilginin lider ve dar bir hiyerarşi tarafından tekel altına alınması ise mensupların bağımsız muhakemesini zayıflatmakta ve sorgusuz itaati kolaylaştırmaktadır.

LİDER KÜLTÜ VE YANILMAZ OTORİTE ANLAYIŞI

Kemalist ve Gülenist yapıların en görünür benzerliklerinden biri, tek bir lider etrafında olağanüstü bir otorite ve kişi kültü meydana getirmeleridir. Lider kültü, siyasi ve toplumsal bütün başarıların tek şahsa atfedilmesine, liderin görüşlerinin tarih üstü doğrular olarak kabul edilmesine ve eleştirinin ahlaki veya siyasi bir suç gibi değerlendirilmesine dayanır.

Kemalist kişi kültüründe Mustafa Kemal, dar anlamda Cumhuriyet'in kurucu lideri olmanın ötesinde Türkiye'nin siyasi, ahlaki ve kültürel hayatına ilişkin hemen her konuda son sözün sahibi olarak sunulabilmektedir. "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" sözü sıkça tekrar edilmesine rağmen ilmi araştırmanın açık uçlu ve eleştirel niteliği yerine, lidere atfedilen sözlerin değişmez doğrular gibi kullanıldığı görülebilmektedir. Liderin tarihi bağlam içinde değerlendirilebilecek kararları, sonraki nesilleri de bağlayan mutlak ilkeler haline getirilmektedir.¹³

Kişi kültü yalnız fikirler alanında kalmaz. Liderin yaşadığı evler, kullandığı eşyalar, kıyafetleri, günlük alışkanlıkları ve şahsi hatıraları siyasi bir kutsallık kazanabilir. Eğitim sistemi, törenler, resmi konuşmalar ve semboller aracılığıyla bu kültürün yeniden üretilmesi, bireylerin lider hakkındaki farklı değerlendirmelerini açıklamasını zorlaştırabilir.

Kemalist kişi kültü, resmi eğitim yoluyla toplumun tamamına yayılmıştır. İlkokuldan üniversiteye kadar uzanan eğitim sürecinde tarihi olayların ve siyasi ilkelerin belirli bir lider merkezinde anlatılması, yeni nesillerin eleştirel ve çoğulcu bir tarih anlayışı geliştirmesini güçleştirmiştir. Liderin fikirlerini tarihi şartları içinde tartışmak yerine onları değişmez ve her dönemde geçerli hakikatler olarak değerlendirmek, bilimsel düşüncenin ruhuyla da çelişmektedir.

Gülenist yapılanmada lider kültü daha kapalı, dini ve mistik bir dil içinde kurulmuştur. Fetullah Gülen yalnız bir din alimi veya cemaat önderi olarak değil rüyalar, manevi işaretler ve özel bilgi kanalları aracılığıyla sıradan insanların ulaşamayacağı hakikatlere erişen bir figür olarak sunulmuştur. Liderin sözleri, dini metinlerin ve genel ahlak ilkelerinin üzerinde fiili bir yorum tekeli kazanmıştır.

¹³ Murat Belge, *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012).

Bu yapı içinde itaat, örgütsel bir tercih olmaktan çıkarak dini ve ahlaki bir yükümlülük haline gelmiştir. Mensup, liderin ve hiyerarşik üstlerinin talimatıyla kendi vicdanı veya hukukun açık hükümleri arasında çatışma yaşadığında örgütsel sadakat ağır basabilmiştir. Devlet görevlisinin seçilmiş anayasal otoriteye değil gizli örgütün liderine bağlanması, 15 Temmuz'un ortaya çıkabilmesinin temel şartlarından biri olmuştur.¹⁴

Her iki kişi kültüründe de lider sıradan insanlara mahsus hata ve zaaflardan arındırılır. Liderin yanlış yaptığı kabul edilmez; görünen hata ya tarihi şartlar, ya çevresindeki kişilerin yetersizliği ya da taraftarların lideri doğru anlayamamasıyla açıklanır. Bu durum doktrinin yanlışlanmasını zorlaştırır. Başarı lidere, başarısızlık uygulayıcılara veya düşmanlara atfedilir.

Dahl'ın demokrasi teorisinde¹⁵ muhalefet ve rekabet, yöneticilerin yanılabilir olduğu kabulünün kurumsal karşılığıdır. Demokratik siyaset ise yanılmaz lider fikriyle bağdaşmaz. Demokrasi, bütün insanların ve yöneticilerin hata yapabileceği varsayımına dayanır. Seçimler, kuvvetler ayrılığı, ifade hürriyeti ve muhalefetin varlık sebebi, hiçbir kişinin toplum adına mutlak bilgi ve ahlak tekeline sahip olmamasıdır. Lider kültürü kuvvetlendikçe eleştiri, hukuki denetim ve iktidarın barışçı biçimde el değiştirmesi zorlaşır.

Kişî kültürü yalnız lideri yüceltmez; taraftarların bireysel sorumluluğunu da zayıflatır. Mensuplar, kendi kararlarının ahlaki sorumluluğunu üstlenmek yerine liderin talimatını uyguladıklarını söyleyebilirler. Oysa demokratik ve hukuki düzende hiç kimse liderine bağlılığı gerekçe göstererek işlediği suçun sorumluluğundan kaçamaz.

”

Kemalist ve Gülenist yapıların en görünür benzerliklerinden biri, tek bir lider etrafında olağanüstü bir otorite ve kişî kültürü meydana getirmeleridir.

MUTLAK GÜÇ, TOPLUM MÜHENDİSLİĞİ VE ÇOĞULCULUK KARŞITLIĞI

Hayek'in merkezi aklın bilgi sınırlarına ilişkin eleştirisi¹⁶ toplum mühendisliğinin epistemik problemini ortaya koyar. Kemalist ve Gülenist vesayet tarzlarının diğer bir ortak noktası, doğru kişilerin elinde toplanmış güçlü ve merkezi iktidarın toplumsal iyilik için gerekli olduğu inancıdır. Bu anlayışa göre toplum, kendi içinde oluşan gönüllü ilişkiler, farklı hayat tarzları ve rekabet eden fikirler aracılığıyla düzen kurabilecek kapasitede değildir. Düzen, bilgili ve ahlaken üstün bir seçkinler grubu tarafından kurulmalı ve korunmalıdır.

14 Atilla Yayla, “15 Temmuz ve Sadakat Çatışması”, *Kriter* 8, sayı 81 (2023).

15 Dahl, *Polyarchy*, 1-16.

16 Friedrich A. Hayek, *Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy* (Londra ve New York: Routledge & Kegan Paul, 1982), 35-54.

Bu anlayış kendiliğinden oluşan düzen fikrini reddeder. Toplumun farklı bireylerin ve grupların serbest faaliyetleri sonucunda gelişebileceği kabul edilmez. Toplumsal düzenin merkezi bir akıl tarafından tasarlanması, uygulanması ve gerektiğinde zor kullanılarak korunması gerektiğine inanılır. Böyle bir yaklaşım, insan bilgisinin sınırlılığını ve toplumun karmaşıklığını göz ardı eder.

Gülenist iç örgütlenme, devletin geniş fakat her zaman etkili olmayan resmi endoktrinasyonundan daha yoğun bir total kontrol üretebilmiştir. Grup içinde farklı düşünmeye, lideri eleştirmeye veya örgüt emirlerini sorgulamaya yer verilmemiştir.

Kemalist toplum mühendisliği, çağdaşlaşma ve milli birlik adına toplumsal farklılıkları azaltmayı hedeflemiştir. Eğitim sistemi, dil politikaları, kıyafet düzenlemeleri, din-devlet ilişkileri ve resmi tarih anlatısı, yeni ve homojen bir vatandaş tipi oluşturma amacıyla kullanılmıştır. Bu çerçevede farklı dini yorumlar, etnik kimlikler, yerel kültürler ve alternatif tarih okumaları çoğu zaman şüpheyle karşılanmıştır.

Çoğulculuk yalnız farklı insanların aynı toplumda bulunması değildir. İnsanların din, dil, etnik kimlik, ideoloji, hayat tarzı, meslek, menfaat ve ahlak anlayışı bakımından birbirinden farklı olmasının normal ve meşru sayılmasıdır. Çoğulcu toplum, bu farklılıkları ortadan kaldırmayı değil onları özgürlük ve hukuk içinde birlikte yaşatmayı hedefler.¹⁷

Kemalist vesayetçi yaklaşım, çoğulluğu çoğu zaman millî birlik ve çağdaşlaşma bakımından tehdit saymıştır. Devletin eğitim sistemi aracılığıyla tek bir doğru vatandaşlık ve tarih anlayışı üretmesi, farklı fikirlerin ifade alanını daraltmıştır. Resmi ideolojiye yönelik eleştirilerin karşı argümanlarla cevaplandırılması yerine eleştiriyi yapanların Cumhuriyet, laiklik veya Atatürk düşmanlığıyla suçlanması, bu çoğulculuk probleminin tezahürlerinden biridir.

Gülenist yapılanma, devletin tamamını kontrol etmediği dönemde bütün toplumu doğrudan tek tipleştirecek araçlara sahip değildi. Bunun yerine kendi mensuplarını hayatlarının hemen her alanında kontrol eden yoğun bir iç eğitim ve gözetim düzeni kurmuştur. Evler, yurtlar, okullar, dershaneler, sohbet grupları ve meslek ağları, mensubun yalnız eğitimini ve kariyerini değil arkadaşlıkları, evliliği, okuyacağı kitaplar ve siyasi tutumunu da belirleyebilmiştir.¹⁸

Bu bakımdan Gülenist iç örgütlenme, devletin geniş fakat her zaman etkili olmayan resmi endoktrinasyonundan daha yoğun bir total kontrol üretebilmiştir. Grup içinde farklı düşünmeye, lideri eleştirmeye veya örgüt emirlerini sorgulamaya yer verilmemiştir. Soru soran, şüphe duyan veya bağımsız hareket etmek isteyen kişi manevi zayıflık, kibir veya davaya ihanetle suçlanabilmiştir.

¹⁷ Robert A. Dahl, *Democracy and Its Critics* (New Haven, CT: Yale University Press, 1989), 220-231; Larry Diamond, *Developing Democracy: Toward Consolidation* (Baltimore ve Londra: Johns Hopkins University Press, 1999), 24-30.

¹⁸ Kalkan, “Çoğulculuk Problemi ve FETÖ”, 51-73; Başdemir, “Ezoterik Grupların Epistemolojisi”, 75-90.

Gülenist yapılanmanın ahlak anlayışında amaç ile araç arasındaki ilişki de problemlili hale gelmiştir. Büyük ve kutsal bir amaca hizmet edildiğine inanılması, normal şartlarda hukuka ve ahlaka aykırı sayılacak davranışların meşrulaştırılmasını kolaylaştırmıştır. Kamu sınavı sorularının çalınması, sahte delil üretilmesi, kişilerin özel hayatının izlenmesi, yargı ve emniyet yetkisinin örgütsel amaçla kullanılması, daha büyük bir iyilik adına yapılabilecek geçici kötülükler gibi görülebilmektedir.

Bu anlayış, küçük adaletsizliklerin büyük bir adalete ulaşmak için yapılabileceği düşüncesine dayanır. Oysa hukuk devleti, iyi bir amacın kötü araçları meşrulaştırmadığı ilkesini kabul eder. İnsan hakları ve hukukun ihlaliyle kurulacak bir düzen, ne kadar yüce amaçlarla savunulursa savunulsun adil bir düzen olamaz.

15 Temmuz gecesinde darbeye direnen insanların ateş altına alınması, bu ahlaki kopuşun en uç örneğidir. Kendilerini dindar bir cemaatin mensubu olarak gören askerlerin aynı toplumun sivil vatandaşlarını ve din kardeşlerini öldürmeyi göze alabilmesi, örgütsel sadakatin genel ahlak ilkelerini nasıl geçersiz kılabildiğini göstermektedir.

Çoğulculuk karşıtlığı her iki yapıda farklı görünüm altında ortaya çıkmıştır. Kemalist vesayet toplumu resmi ideoloji doğrultusunda bütünleştirmeye çalışırken Gülenist yapılanma önce kendi mensuplarını sıkı bir itaat düzenine bağlamış ve daha sonra devlet iktidarını ele geçirerek bu örgütsel aklı bütün topluma hakim kılmayı hedeflemiştir.

DEMOKRATİK SİYASETİ ARAÇSALLAŞTIRMA VE SİYASETÇİYİ KÜÇÜMSEMİ

Schumpeter'in rekabetçi demokrasi anlayışı¹⁹ iktidarın açık seçim rekabetiyle elde edilmesini demokrasinin ayırt edici özelliği sayar. Kemalist ve Gülenist vesayet anlayışları demokratik siyasete kendi başına bir değer atfetmek yerine onu hedefe ulaşmak veya mevcut şartlara uyum sağlamak için kullanılabilecek bir araç olarak görme eğilimindedir. Demokratik siyaset, farklı menfaat ve değerlerin açık biçimde örgütlendiği, partilerin seçmen desteği için rekabet ettiği ve iktidarın seçimlerle el değiştirdiği bir süreçtir. Bu süreç hiçbir grubun toplumun tamamını mutlak biçimde temsil edemeyeceği fikrine dayanır.

Vesayetçi anlayış ise halkın siyasi tercihlerini güvenilmez görür. Seçmen yanlış partiye oy verebilir, dini veya ekonomik menfaatleri doğrultusunda hareket edebilir, rejimin gerçek çıkarlarını kavrayamayabilir. Bu durumda seçilmiş siyasetçi de toplumun hakiki menfaatinin temsilcisi değil eğitimsiz çoğunluğun geçici tercihinin ürünü sayılır.

19. Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy* (New York: Harper & Brothers, 1942), 269-283.

Kemalist Tek Parti döneminde serbest ve adil siyasi rekabete izin verilmesi, bu yaklaşımın en açık örneğidir. Çok partili hayata geçildikten sonra da seçilmiş hükümetlerin yetkisi askeri ve sivil bürokrasi tarafından sınırlandırılmıştır. 1960, 1971, 1980 ve 28 Şubat 1997 müdahaleleri, halkın siyasi tercihlerinin bürokratik seçkinler tarafından düzeltilebileceği düşüncesine dayanmıştır.²⁰

Vesayetçi Kemalist çevrelerde siyasetçi sıkça menfaatçi, bilgisiz, popülist ve güvenilmez bir figür olarak tasvir edilmiştir. Buna karşılık asker, yüksek yargıç, bürokrat veya üniversite hocası toplumun uzun vadeli çıkarlarını gözetken seçkinler olarak sunulmuştur. Bu hiyerarşi demokratik meşruiyeti tersine çevirir. Halktan yetki alan siyasetçi aşağıda, hiçbir seçime katılmamış bürokrat yukarıda konumlandırılır.

Gülenistler ise doğrudan bir siyasi parti kurmamış, kendilerini açık ve denetlenebilir bir siyasi hareket olarak örgütlememiştir. Bunun yerine farklı partilerle ilişki kurmuş, çeşitli dönemlerde değişik siyasi aktörleri desteklemiş ve devlet kurumlarındaki kadrolarını seçim sonuçlarından bağımsız biçimde genişletmeye çalışmıştır. Bu tercih yalnız taktik bir gizlilik değil demokratik siyasete duyulan güvensizliğin göstergesidir.

Siyasi parti kurmak, program açıklamak, aday göstermek ve seçimlere katılmak bir hareketi kamu denetimine açar. Seçmen hareketin hedeflerini bilir, rakipler eleştiri yapar ve hareket seçim kaybettiğinde iktidardan uzak kalır. Gülenist yapılanma ise hedeflerini ve örgüt mensuplarını gizleyerek demokratik denetimden kaçınmıştır.

Siyasette iktidar talep eden herkesin açık, meşru ve denetlenebilir yolları takip etmesi gerekir. Devlet iktidarı gizli örgüt dehlizlerinde paylaşamaz. Siyasetçiyi beğenmeyenler onun yerine geçmek için seçmenin karşısına çıkmalıdır. Bürokratik kadrolar aracılığıyla iktidarı ele geçirmek ise demokratik siyaseti işlevsizleştirir ve devleti gizli güç mücadelelerinin alanına dönüştürür.²¹

15 Temmuz'un temel demokratik dersi, bürokratik veya cemaatçi hiçbir grubun halkın açık siyasi tercihi üzerinde gizli bir hak iddia edemeyeceğidir. Seçimlerle iktidara gelemeyen bir hareketin silahlı veya bürokratik güç aracılığıyla devlet yönetimini ele geçirmeye çalışması, siyasi meşruiyetin bütünüyle reddidir.

KEMALİST VESAYETTEN GÜLENİST VESAYET TEŞEBBÜSÜNE

Akıncı'nın değerlendirmesi²² eski askeri vesayetin gerilemesi sırasında yeni bir örgütsel vesayet odağının yükseldiğine dikkat çeker. Gülenist yapılanmanın yükse-

²⁰ Özbudun, *Contemporary Turkish Politics*, 21-76; Hale, *Turkish Politics and the Military*, 80-119.

²¹ Yayla, "15 Temmuz Direnişi ve Türkiye Demokrasisi", 45-47.

²² Akıncı, "Askeri Vesayetten FETÖ Vesayetine", 1-24.

lişi, Türkiye’de Kemalist bürokratik vesayetin uzun süre devlet iktidarının gerçek merkezi olmasıyla yakından ilişkilidir. Yapı, seçilmiş hükümetlerin geçici; askeri bürokrasi, yargı, emniyet, üniversite ve istihbarat kurumlarındaki kadroların ise daha kalıcı olduğunu görmüştür.

Bu sebeple Gülenist insan kaynağı yatırımı özellikle bürokratik kurumlara yönelmiştir. Eğitim kurumları ve dershaneler yalnız öğretim faaliyeti yürütmemiş; yetenekli öğrencilerin tespit edilmesi, yönlendirilmesi ve devlet görevlerine hazırlanması bakımından kadro devşirme mekanizması olarak da kullanılmıştır. Kamu sınavları, mesleki yükselme süreçleri ve kurum içi tayinler örgüt açısından stratejik alanlar haline gelmiştir.

Gülenist yapılanmanın uzun vadeli stratejisi sabır, gizlilik ve kadrolaşmaya dayanmıştır. Mensuplarına kimliklerini ve örgütsel ilişkilerini gizlemeleri öğretilmiş; farklı siyasi ve ideolojik çevrelere uyum sağlayabilecek bir davranış tarzı geliştirilmiştir. Böylece yapı, devletin ve toplumun çeşitli alanlarında birbirinden bağımsız görünen fakat aynı hiyerarşiye bağlı kadrolar oluşturmuştur.

Emniyet ve yargıda ortaya çıkan örgütlü kadrolar, soruşturma ve kovuşturma yetkisini yalnız kamu adına değil örgütün rakiplerini tasfiye etmek ve devlet içindeki alanını genişletmek amacıyla kullanmıştır. Ergenekon ve Balyoz davaları, Türkiye’de gerçek bir askeri vesayet ve darbe olgusunun varlığı sebebiyle başlangıçta demokratikleşme beklentisi doğurmuştur. Ancak davaların sahte veya tartışmalı delillerle genişletilmesi, suçla ilgisi olmayan kişilerin hedef alınması ve yargı süreçlerinin siyasi tasfiye aracına dönüşmesi, meşru vesayet karşıtlığını yeni bir vesayet inşasının parçası haline getirmiştir.²³

Burada iki farklı olguyu birbirinden ayırmak gerekir. Türkiye’de askeri vesayet, darbe planları ve demokratik siyaseti sınırlandırma teşebbüsleri gerçektir. Dolayısıyla bu meselelerin araştırılması ve suç teşkil eden fiillerin yargılanması meşru ve gerekliydi. Fakat gerçek bir problemin varlığı, Gülenist polis, savcı ve hakimlerin hukuk dışı yöntemlerini haklı çıkarmaz. Hukuk devleti, doğru amaçlara yalnız hukuki araçlarla ulaşılabileceği ilkesine dayanır.

Gülenist yapılanma hukuk devletinin araçlarını örgütsel savaşın vasıtalarına dönüştürmüştür. Polis soruşturmaları, telefon dinlemeleri, gizli tanıklar, medya kampanyaları ve yargı kararları eş güdümlü biçimde kullanılmıştır. Hukuk, bireylerin haklarını koruyan tarafsız bir düzen olmaktan çıkarılarak örgütün rakiplerini etkisizleştiren bir silaha dönüştürülmüştür.

Gülenist yapılanma üniversiteler, medya ve sivil toplum alanlarında da etkili olmaya çalışmıştır. Bir taraftan devlet üniversitelerinde kadrolaşırken diğer taraf-

15 Temmuz’un temel demokratik dersi, bürokratik veya cemaatçi hiçbir grubun halkın açık siyasi tercihi üzerinde gizli bir hak iddia edemeyeceğidir.

²³ Atilla Yayla, “Öncesi ve Sonrasıyla Türkiye’nin 15 Temmuz Vakası”, *Liberal Düşünce*, sayı 87 (2017): 49-74; Devrim Özkan, “Bir Terör Aparatı Olarak Medya: ‘Dink Suikastı’ ve ‘15 Temmuz Darbe Girişimi’ Örneği”, *Liberal Düşünce*, sayı 87 (2017): 75-87.

tan vakıf üniversiteleri kurmuş, akademik ünvan ve idari görevleri örgütsel nüfuz alanı olarak kullanmıştır. Akademik liyakat yerine örgütsel sadakatin öne çıkması üniversitelerin bilimsel niteliğini zayıflatmıştır.

Kendi medya kuruluşlarını kurmasının yanında doğrudan kontrol etmediği yayın organlarını bilgi sızdırma, seçici belge paylaşma ve örgütlü kamuoyu kampanyalarıyla yönlendirmiştir. Gülenist medya yalnız darbe gecesinde değil darbe öncesindeki siyasi ve psikolojik harekatta da örgütsel bir araç olarak kullanılmıştır.²⁴

Sivil toplum kuruluşları ve farklı ideolojik çevrelere nüfuz etme çabası, Gülenist stratejinin esnekliğini göstermektedir. Yapı, bulunduğu ortama göre muhafazakar, liberal, milliyetçi, sosyal demokrat veya Atatürkçü bir dil kullanabilmiştir. Bu değişken görünümün ardında açık bir ideolojik çoğulculuktan ziyade örgütsel hedeflere hizmet eden araçsal bir kimlik kullanımının bulunduğu anlaşılmaktadır.

Yapının istihbarat faaliyetleri de devlet içindeki örgütlenmesinin önemli bir parçası olmuştur. Emniyet, askeri bürokrasi ve diğer kamu kurumlarından elde edilen bilgiler, örgütün rakiplerini izlemek, baskı altına almak ve gerektiğinde itibarsızlaştırmak amacıyla kullanılmıştır. Gizli dinlemeler ve kişisel verilerin örgütsel amaçlarla değerlendirilmesi, devlet yetkisinin özel bir yapılanmanın hizmetine sokulduğunu göstermektedir.

Kemalist vesayetin gerilemesi Gülenistler tarafından demokratik ve çoğulcu bir devlet düzeninin kurulması için değil boşalan bürokratik alanların ele geçirilmesi için fırsat olarak görülmüştür. Bu anlamda Gülenist yapılanma Kemalist vesayeti bütünüyle reddetmemiş; onun örgütsel mantığını, devlet merkezli güç anlayışını ve seçilmiş siyasete güvensizliğini devralmıştır.

Gülenistlerin hedefi bürokratik vesayeti ortadan kaldırmak değil vesayetin merkezini değiştirmektir. Eski Kemalist kadroların yerini Gülenist kadrolar alacak fakat seçilmiş siyaset üzerindeki bürokratik tahakküm devam edecektir. Bu nedenle Gülenist hareketin Kemalist vesayetle çatışması her zaman demokrasi ile vesayet arasındaki bir çatışma değildi. Büyük ölçüde eski vesayet ile kurulmakta olan yeni vesayet arasındaki iktidar mücadelesiydi.²⁵

17-25 ARALIK'TAN 15 TEMMUZ'A DARBE YÖNTEMİNİN DEĞİŞİMİ

Gülenist yapılanma ile AK Parti hükümetleri arasındaki ilişki ise askeri vesayete karşı geçici bir hedef ortaklığı içinde gelişmiştir. Seçilmiş hükümet, askeri bürokrasinin siyasi iktidar üzerindeki etkisini azaltmak isterken Gülenistler de eski

²⁴ Özkan, "Bir Terör Aparatı Olarak Medya", 75-87.

²⁵ Akıncı, "Askeri Vesayetten FETÖ Vesayetine", 1-24; Yayla, "Öncesi ve Sonrasıyla Türkiye'nin 15 Temmuz Vakası", 49-74.

vesayet kadrolarını tasfiye ederek devlet içindeki güçlerini artırmayı amaçlamıştır. Aynı yönde görünen bu iki hedef, tarafların nihai amaçları farklı olduğu için zamanla çatışmaya dönüşmüştür.²⁶

Gülenist yapılanmanın devlet içindeki varlığı, seçilmiş hükümetin demokratik denetimine girmeyi reddetmiştir. Emniyet ve yargıdaki kadroların kendi hiyerarşileri içinde hareket etmesi, devlet içinde devlet benzeri bir yapı oluşturmuştur. Seçilmiş hükümetin bu kadroları kontrol etmeye ve örgütün hareket alanını sınırlandırmaya başlaması, açık çatışmanın önemli sebeplerinden biri olmuştur.

7 Şubat 2012’de MİT Müsteşarı Hakan Fidan’ın ifadeye çağırılması, örgütün yargı ve emniyet gücünü yürütme organının kritik bir bürokratına karşı kullanma teşebbüsü olarak değerlendirilebilir. Bu olay, devlet kurumları içindeki paralel hiyerarşinin seçilmiş hükümetten bağımsız hareket edebildiğini açık biçimde göstermiştir.

17-25 Aralık 2013 soruşturmaları ise hukuki iddiaların siyasi iktidarı devirmeye veya kontrol altına almaya yönelik eş güdümlü bir operasyon içinde kullanılabileceğini ortaya koymuştur. Yolsuzluk iddialarının araştırılması hukuk devletinin gereğidir.

Hiçbir hükümet veya siyasetçi yolsuzluk soruşturmasından muaf değildir. Ancak hukuki süreçlerin gizli bir örgütsel hiyerarşi tarafından zamanlanması, seçici biçimde yürütülmesi ve siyasi sonuç üretmek amacıyla kullanılması da hukuk devletiyle bağdaşmaz.²⁷

Hukuk, iktidarı sınırlayan bağımsız ve tarafsız bir kurum olmaktan çıkarak örgütsel iktidarın silahına dönüştürüldüğünde, yolsuzlukla mücadele iddiası da güvenilirliğini kaybeder. Hukuki usullere riayet etmeyen, delilleri seçici biçimde kullanılan ve soruşturmaları siyasi hedeflere göre yönlendiren bir yapı adalet üretmez.

Bu bakımdan 17-25 Aralık süreci, klasik askeri darbeden farklı bir bürokratik müdahale teşebbüsü olarak görülebilir. Üniformalı askerler yerine polis ve savcıların, tanklar yerine gözcü ve soruşturma yetkisinin kullanılması müdahalenin özünü değiştirmez. Amaç, seçilmiş hükümeti olağan demokratik süreçlerin dışında etkisizleştirmek veya kendi iradesine tabi kılmaktır.²⁸

17-25 Aralık’ın başarısız olması ve devlet içindeki Gülenist kadroların tasfiye edilmeye başlaması, örgütü son ve en şiddetli aracına yöneltmiştir. Silahlı Kuvvetler içinde yıllarca gizlenmiş kadrolar 15 Temmuz 2016’da doğrudan askeri

**Gülenist hareketin
Kemalist vesayetle
çatışması her zaman
demokrasi ile vesayet
arasındaki bir çatışma
değildi. Büyük ölçüde
eski vesayet ile
kurulmakta olan yeni
vesayet arasındaki
iktidar mücadelesiydi.**

26 Ersel Aydın, “A Paradigmatic Shift for the Turkish Generals and an End to the Coup Era in Turkey”, *The Middle East Journal* 63, sayı 4 (2009): 581-596; Yayla, “Öncesi ve Sonrasıyla Türkiye’nin 15 Temmuz Vakası”, 49-74.

27 Yayla, “Öncesi ve Sonrasıyla Türkiye’nin 15 Temmuz Vakası”, 55-61; Çaha, “Cemaatten Terör Örgütüne: Gülen Hareketinin Anatomisi”, 105-110.

28 Akıncı, “Askeri Vesayetten FETÖ Vesayetine”, 14-20; Yayla, “Öncesi ve Sonrasıyla Türkiye’nin 15 Temmuz Vakası”, 55-61.

darbeye teşebbüs etmiştir. Böylece bürokratik vesayet kurma arayışı, hukuki görünümlü müdahaleden açık silahlı şiddete geçmiştir.

Gülenistlerin askeri bürokrasi içindeki yapılanması uzun süre gizlilik içinde yürütülmüştür. Askeri okullara giriş, terfi, atama ve tasfiye süreçlerinde örgütsel dayanışma kullanılmış; Gülenist olmayan personelin çeşitli yollarla sistem dışına itilmesi hedeflenmiştir. Askeri kurumlarda her yıl yapıldığı bilinen ideolojik ve dini kimlik taramalarından büyük ölçüde kaçabilmeleri, yapının ne kadar gelişmiş bir gizlilik stratejisine sahip olduğunu göstermektedir.

15 Temmuz, Gülenist yapılanmanın önceki yöntemlerinin devamı ve nihai aşamasıdır. Örgüt, seçimle elde edemediği, hukuk ve emniyet operasyonlarıyla kontrol altına alamadığı siyasi iktidarı askeri güçle devirmeye çalışmıştır. Bu yönüyle 15 Temmuz, örgütün demokratik siyaset karşısındaki gerçek tutumunu açık biçimde ortaya çıkarmıştır.

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ VE DEMOKRATİK DİRENİŞ

Alkan'ın çözümlemesinde²⁹ 15 Temmuz, klasik askeri darbe kalıplarını aşan ve devlet içine yerleşmiş kapalı bir örgütün saldırısıdır. 15 Temmuz, önceki darbelerden yalnız failin örgütsel niteliği bakımından değil kullanılan yöntem ve karşılaşılan toplumsal tepki bakımından da ayrılmaktadır. Darbeciler iletişim kanallarını ele geçirmeye, seçilmiş yöneticileri tutuklamaya veya öldürmeye, emniyet güçlerini etkisizleştirmeye ve topluma korku salmaya çalışmıştır.

TBMM'nin bombalanması, darbenin yalnız hükümeti değil halk egemenliğinin temsil edildiği kurumu hedef aldığını da göstermiştir. Sivil vatandaşlara, polis merkezlerine ve darbeye karşı direnen kalabalıklara ateş açılması, teşebbüsün terör boyutunu açıkça ortaya koymuştur. 15 Temmuz, klasik askeri darbe kalıplarını aşan, devlet kurumlarına yerleşmiş kapalı bir örgütün geniş ölçekli bir saldırısıdır.³⁰

Darbeciler ordunun tamamının kendilerine katılacağını ve halkın önceki darbelerde olduğu gibi evlerinde kalacağını varsaymış görünmektedir. Oysa askeri birliklerin önemli bir bölümü darbeye katılmamış, bazı komutanlar darbecilerin emirlerine direnmiş ve emniyet teşkilatı darbeye karşı aktif mücadele yürütmüştür.

Darbenin engellenmesinde birden fazla faktör etkili olmuştur. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın halka direnme çağrısı yapması, hükümet üyelerinin teslim olmaması, siyasi partilerin darbeye karşı tavır alması, emniyet güçlerinin direnişi, ordunun tamamının darbecilere katılmaması, medya kuruluşlarının

²⁹ Alkan, "15 Temmuz'u Anlamak", 253-272.

³⁰ "Fethullahçı Terör Örgütünün 15 Temmuz 2016 Tarihli Darbe Girişimi ile Faaliyetlerinin Tüm Yönleriyle Araştırılması Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu ve Tutanakları", TBMM, (2017).

yayınlarını sürdürmesi ve en önemlisi vatandaşların sokağa çıkması teşebbüsün başarısızlığa uğramasını sağlamıştır.³¹

Halkın direnişi, Türkiye'nin darbeler tarihindeki temel davranış kalıbını değiştirmiştir. Önceki darbelerde toplum büyük ölçüde askeri müdahalenin sonucunu beklemiş; örgütlü ve etkili bir sivil direnç ortaya çıkmamıştır. 15 Temmuz'da ise farklı siyasi görüş, hayat tarzı ve toplumsal sınıflardan insanlar darbeye karşı ortak bir tavır almıştır.³²

Bu direniş Türkiye'nin demokratik siyasi kültürünü güçlendiren tarihi bir tecrübe olmuştur. Toplum, demokratik rejimin yalnız anayasa metinleri ve devlet kurumları tarafından değil gerektiğinde vatandaşların aktif müdahalesiyle korunabileceğini göstermiştir. Demokrasi nöbetleri de bu toplumsal öğrenmenin devamı olarak değerlendirilmiştir.

Meydanlarda yapılan saha araştırmaları, direnişe katılanların temel motivasyonları arasında demokrasi, milli irade ve seçilmiş hükümete sahip çıkma duygusunun bulunduğunu göstermektedir.³³ Bu sonuç 15 Temmuz direnişini yalnız bir parti veya lider bağlılığına indirgememek gerektiğine işaret etmektedir.

Elbette Cumhurbaşkanı Erdoğan'a ve AK Parti'ye bağlılık, bazı vatandaşların sokağa çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Ancak direnişin bütünü yalnız bu faktörle açıklanamaz. Darbenin başarılı olması halinde yalnız hükümet değil demokratik siyasetin tamamı ortadan kaldırılacak ve bütün siyasi partiler askeri-örgütsel bir yönetimin denetimine girecekti.

Muhalefet partilerinin darbe karşısında açık tutum alması da önemlidir. Demokratik siyaset içinde iktidara karşı olmak ile darbe anında seçilmiş hükümetin yanında yer almak arasında çelişki yoktur. Tam tersine demokratik muhalefet, iktidarın ancak seçimle değişmesini savunmak zorundadır. 15 Temmuz gecesinde farklı siyasi partilerin darbeyi reddetmesi –en azından kısa süre için– demokratik meşruiyet etrafında ortaklaşma meydana getirmiştir.³⁴

TBMM'de farklı partilere mensup milletvekillerinin bombardımana rağmen Meclisi terk etmemesi de sembolik ve siyasi bakımdan büyük önem taşımaktadır. Meclisin açık tutulması, darbecilerin halk iradesini ortadan kaldırma teşebbüsüne karşı anayasal meşruiyetin devam ettiğini göstermiştir.

TBMM'nin bombalanması, darbenin yalnız hükümeti değil halk egemenliğinin temsil edildiği kurumu hedef aldığını da göstermiştir. Sivil vatandaşlara, polis merkezlerine ve darbeye karşı direnen kalabalıklara ateş açılması, teşebbüsün terör boyutunu açıkça ortaya koymuştur.

31 Yayla, "15 Temmuz Direnişi ve Türkiye Demokrasisi", 5-49; Nebi Miş, "Measuring Social Perception of the July 15 Coup Attempt", *Insight Turkey* 18, sayı 3 (2016): 169-204.

32 Yayla, "15 Temmuz Direnişi ve Türkiye Demokrasisi", 43-48; Miş, "Measuring Social Perception of the July 15 Coup Attempt", 169-204.

33 Miş, "Measuring Social Perception of the July 15 Coup Attempt", 169-204.

34 Atilla Yayla, "15 Temmuz ve Türkiye'nin Siyasal Kültürü: Siyasi Partiler Özelinde Bir Değerlendirme", *Liberal Düşünce*, sayı 84 (2016): 57-66; Diamond, *Developing Democracy*, 10-15.

Medyanın rolü de önceki darbelerden belirgin biçimde farklı olmuştur. Darbeciler bazı yayın kuruluşlarını ele geçirmeye çalışmış olsa da televizyonlar ve dijital iletişim araçları yayınlarını sürdürmüş, hükümet temsilcileri halka ulaşabilmiştir. Böylece geçmişte darbe bildirilerinin tek taraflı biçimde yayınlandığı medya düzeninin yerini çok merkezli ve kontrol edilmesi daha zor bir iletişim düzeni almıştır.³⁵

Bu ortaklığın kalıcı bir demokratik kültüre dönüşüp dönüşmediği ise ayrı bir sorudur. 15 Temmuz sonrasındaki ilk siyasi birlik havası önemli olmakla birlikte Türkiye'nin kısa süre içinde eski kutuplaşma kalıplarına dönme ihtimali ortaya çıkmıştır. Onuncu yılda değerlendirilmesi gereken temel meselelerden biri darbe karşıtı ortaklığın ne ölçüde kurumsallaştığıdır.

Darbe karşıtı olmak yalnız belli bir darbeyi veya belli bir örgütü reddetmek değildir. Kim tarafından ve hangi hükümete karşı yapılırsa yapılsın, askeri ve bürokratik bütün müdahalelere karşı çıkmayı gerektirir. Darbe karşıtlığı partizan bir tutum değil genel ve tutarlı bir demokratik ilke olmalıdır.

DARBE GİRİŞİMİ SONRASINDA HUKUK DEVLETİ VE BİREYSEL SORUMLULUK

Gülener ve Erciyas'ın arındırma uygulamaları üzerine incelemesi³⁶ tasfiyenin hukuki güvenceler ve ölçülülük içinde yürütülmesi gerektiğini gösterir. 15 Temmuz sonrasında devletin Gülenist yapılanmayı kamu kurumlarından tasfiye etmesi kaçınılmazdı. Gizli bir örgütün emniyet, yargı, ordu, eğitim ve istihbarat kurumlarında oluşturduğu ağ korunarak demokratik devletin devam etmesi mümkün değildi. Ancak tasfiyenin meşruiyeti yalnız hedefin haklılığına değil kullanılan yöntemlerin hukukiliğine de bağlıdır.

Hukuk devletinde suç ve sorumluluk şahsidir. Bir bankada hesap açmak, belirli bir okulda okumak, bir sendikaya üye olmak veya geçmişte Gülen hareketi olarak anılan yapının yasal faaliyetlerinden birine katılmak tek başına darbe örgütünün mensubu olmayı ispatlamaz. Buna karşılık bu faaliyetlerden birden fazlasında yer almak haklı olarak kuşku uyandırır; özellikle gizli haberleşme sistemlerine katılmak, örgütsel talimat almak, kamu yetkisini örgüt lehine kullanmak, sahte delil üretmek, sınav sorusu çalmak veya darbe faaliyetinde bulunmak bireysel sorumluluğun kesin delili olabilir.³⁷

Örgütün karar alma mekanizmalarında görev yapanlar ile eğitim veya yardım faaliyetleri sebebiyle yapıyla sınırlı ilişki kurmuş insanlar aynı hukuki ve ah-

35 Özkan, "Bir Terör Aparatı Olarak Medya", 75-87; Diamond, *Developing Democracy*, 219-233.

36 Serdar Gülener ve Serencan Erciyas, "Dünyada Arındırma Uygulamaları ve Türkiye'de Devletin FETÖ'den Arındırılması", *SETA Analiz*, sayı 179 (Aralık 2016).

37 Ronald Dworkin, *Law's Empire* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1986), 93-101; Yayla, "Öncesi ve Sonrasıyla Türkiye'nin 15 Temmuz Vakası", 70-74.

laki kategoride değerlendirilemez.³⁸ Bu ayrım yalnız mağduriyetleri önlemek için değil hukuk devletinin darbecilerden farklı bir ahlaki ve siyasi düzene dayandığını göstermek için de gereklidir. Darbeciler kişileri bireysel hak ve sorumluluk sahibi vatandaşlar olarak değil örgütsel hedeflerin araçları olarak görmüştür. Demokratik devlet aynı kolektivist anlayışı tersinden yeniden üretmemelidir.

Kolektif suçlama, Gülenist yapılanmanın kendi iç mantığında görülen bireyselliği yok sayan anlayışın devlet tarafından benimsenmesi anlamına gelebilir. Devlet, darbeci bir yapıyla mücadele ederken onun yöntemlerini kullanmamalıdır. Şeffaf delil, bağımsız yargı-lama, savunma hakkı, masumiyet karinesi ve ölçülülük demokratik düzenin vazgeçilmez ilkeleridir.

Olağanüstü hal şartları bazı hızlı idari tedbirleri gerekli kılmış olabilir. Bununla beraber olağanüstü tedbirlerin kalıcı hukuk düzenine dönüşmesi engellenmelidir. İdarenin hatalı kararlarının bağımsız yargı tarafından incelenmesi, haksız biçimde görevden uzaklaştırılan kişilerin haklarının iade edilmesi ve suçluluğu ispatlanmayan insanların sürekli şüphe altında tutulmaması gerekir.³⁹

Aynı şekilde darbe girişiminin araştırılması yalnız mahkeme kararlarına bırakılmamalıdır. Devlet kurumlarının neden örgütün kadrolaşmasını uzun süre fark edemediği veya önleyemediği, askeri ve sivil istihbaratın hangi zaafı taşıdığı, kamu sınavlarının nasıl çalışabildiği ve siyasi karar vericilerin hangi yanlış değerlendirmelerde bulunduğu açıkça incelenmelidir.

Gülenist yapılanmanın devlet içindeki büyümesinde yalnız örgüt mensuplarının faaliyetleri değil siyasi ve bürokratik ihmaller de rol oynamıştır. Yapının uzun yıllar boyunca eğitim, medya, iş dünyası ve kamu bürokrasisinde genişlemesine imkan sağlayan şartlar eleştirel biçimde değerlendirilmeden benzer yapılanmaların gelecekte ortaya çıkması engellenemez.

TBMM bünyesinde kurulan araştırma komisyonu, FETÖ/PDY'nin faaliyetlerini ve 15 Temmuz darbe girişiminin bütün yönlerini araştırmak amacıyla çalışmıştır. Bununla beraber onuncu yılda dahi olayın bazı kurumsal ve siyasi boyutları üzerindeki tartışmaların devam etmesi, araştırma ve şeffaflığın tamamlanmış bir görev sayılamayacağını göstermektedir.

Darbe girişiminin yıl dönümleri yalnız kahramanlık anlatısının tekrarlandığı törenlere dönüşmemelidir. Anma, eleştirel düşünme ve kurumsal öğrenmeyle birlikte yürütülmelidir. Devlet, kendi içindeki gayrimeşru örgütlenmeleri önlemek için liyakat, şeffaflık, denetlenebilirlik ve görevlerin açık hukuki esaslara bağlanması ilkelerini güçlendirmelidir.

”

Darbe girişiminin
yıl dönümleri
yalnız kahramanlık
anlatısının
tekrarlandığı törenlere
dönüşmemelidir.
Anma, eleştirel
düşünme ve kurumsal
öğrenmeyle birlikte
yürütülmelidir.

38 Yayla, “Öncesi ve Sonrasıyla Türkiye'nin 15 Temmuz Vakası”, 70-74.

39 Linz ve Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*, 10-15; Diamond, *Developing Democracy*, 111-117.

ON YIL SONRA 15 TEMMUZ'UN DEMOKRATİK REJİM AÇISINDAN ANLAMI

Linz ve Stepan'ın demokratik konsolidasyon yaklaşımı⁴⁰ hiçbir seçilmemiş gücün seçilmiş makamlar üzerinde veto alanına sahip olmamasını gerekli görür. 15 Temmuz'un onuncu yılında yapılması gereken yalnız darbe gecesini hatırlamak değildir. Asıl mesele, darbe girişimini mümkün kılan siyasi kültürü ve kurumsal zaafı doğru teşhis ederek bunların yeniden ortaya çıkmasını engellemektir. Bunun için her şeyden önce sivil siyasetin üstünlüğünün açık ve tartışmasız bir ilke olarak benimsenmesi gerekir. Devlet iktidarını kullanmak isteyen herkes açık siyasete katılmalı, programını açıklamalı, seçmenden destek istemeli ve seçim sonuçlarına razı olmalıdır. Askeri, yargısal, dini veya bürokratik hiçbir grubun seçilmiş organların üzerinde gizli bir egemenlik hakkı yoktur.

Sivil siyasetin üstünlüğü hükümetlerin sınırsız yetkiye sahip olması anlamına gelmez. Seçilmiş hükümetler anayasa, hukuk, insan hakları, ifade hürriyeti ve bağımsız yargı tarafından sınırlandırılmalıdır. Ancak bu sınırlamalar demokratik meşruiyetten yoksun askeri veya bürokratik grupların siyasete müdahale etmesine gerekçe yapılamaz. Hukuki denetim ile bürokratik vesayet birbirinden ayrılmalıdır. İlki demokratik rejimin vazgeçilmez şartı, ikincisi ise halk egemenliğinin inkarıdır.

Devlet kurumlarının herhangi bir ideoloji, cemaat veya kapalı meslek grubunun mülkü haline gelmesine izin verilmemesi de hayati önem taşımaktadır. Bürokrasi, devlete ve hukuka sadakat temelinde çalışmalıdır. Bir devlet görevlisinin şahsi dini veya siyasi görüşleri olabilir ancak kamu yetkisini gizli bir örgütün talimatları doğrultusunda kullanamaz. Devlet memurunun sadakati, şahıslara veya gruplara değil anayasal düzene ve hukuka yönelmelidir.

Bununla beraber devlete sadakat, hükümette bulunan partiye şahsi sadakat anlamına da gelmez. Demokratik bürokrasi, seçilmiş hükümetlerin hukuk içindeki politikalarını uygular fakat parti teşkilatı veya herhangi bir liderin özel hizmetine girmez. Gülenist yapılanmanın doğurduğu tehlikeye karşı mücadele edilirken devlet kadrolarının başka siyasi, ideolojik veya cemaatçi sadakat ağlarına teslim edilmesi, aynı problemin yeni bir görünüm altında doğmasına yol açar.

Ayrıca liyakat yalnız teknik yeterlilik veya sınav başarısı olarak anlaşılmamalıdır. Hukuka bağlılık, meslek ahlakı, görev sorumluluğu, kamu hizmetinin tarafsızlığı ve açık denetlenebilirlik de liyakatin parçalarıdır. Sınavlarda yüksek başarı gösteren fakat gizli bir örgüte sadakat taşıyan kişinin kamu görevi bakımından liyakatli sayılması mümkün değildir. Aynı şekilde siyasi iktidara şahsi bağlılık

⁴⁰ Linz ve Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*, 3-15.

gösterdiği için göreve getirilen fakat mesleki yeterliliği bulunmayan kişilerin de liyakatli bir bürokrasi meydana getirmesi beklenemez.⁴¹

Kamu görevine giriş ve yükselmenin açık, adil ve denetlenebilir ölçütlere dayanması, devlet içinde kapalı ağların oluşmasını zorlaştıracaktır. Mülakatların ve tayinlerin siyasi veya cemaatçi bağlantılara göre yapılması sadece adaletsizlik üretmez aynı zamanda devletin kurumsal kapasitesini de zayıflatır. Gülenist yapılanmanın geçmişte kamu sınavlarını ve tayin süreçlerini istismar etmesi, liyakatten uzaklaşmanın ne kadar ağır sonuçlar doğurabileceğini göstermiştir.

15 Temmuz'un ortaya koyduğu başka bir mesele de kişi kültürlerinin demokratik toplumla bağdaşmamasıdır. Liderlerin siyasi başarıları takdir edilebilir; tarihi şahsiyetlerin önemli hizmetleri teslim edilebilir. Fakat hiçbir lider yanılmaz, tarih üstü veya eleştirilemez değildir. Kişi kültürü yalnız iktidardaki liderleri değil tarihi kurucuları ve dini önderleri de hukuk ve eleştiri alanının dışına çıkarabilir.

Demokratik kültür kişilere değil ilkelere ve kurumlara bağlılığı gerektirir. Bir toplumun geleceği tek bir liderin bilgeliğine veya iyiliğine bırakılamaz. İyi kurumlar, kötü veya yetersiz yöneticilerin verebileceği zararı sınırlandırır; iktidarın denetlenmesini ve barışçı biçimde el değiştirmesini sağlar. Kişilere duyulan güvenin kurumlara duyulan güvenin yerini alması, demokratik rejimi kırılğan hale getirir.

Çoğulculuğun bir zaaf değil demokratik toplumun tabii şartı olduğunun anlaşılması da zorunludur. Toplumda farklı din, mezhep, ideoloji, etnik kimlik ve hayat tarzının bulunması, merkezi bir irade tarafından ortadan kaldırılması gereken bir düzensizlik değildir. Barış, bütün insanların aynışmasıyla değil farklılıkların eşit haklar altında bir arada yaşamasıyla sağlanır.

Devletin görevi toplumu tek bir doğru hayat anlayışı etrafında biçimlendirmek değil farklı birey ve grupların başkalarının haklarını ihlal etmeden yaşayabileceği bir hukuk düzeni kurmaktır. Kemalist ve Gülenist toplum mühendisliği teşebbüslerinin ortak hatası, belirli bir insan ve toplum tasarımı herkese dayatmaya çalışmalarıdır. Birinde çağdaş ve makbul vatandaş, diğerinde itaatkar ve adanmış cemaat mensubu modeli öne çıkmıştır. Her iki model de bireyi kendi hayatının sahibi olmaktan uzaklaştırmaktadır.

İfade hürriyeti ve açık tartışma, kapalı ve vesayetçi yapıların gelişmesini önlemenin temel araçlarıdır. Kapalı örgütler eleştiri ve dış denetimden uzak alanlarda güç kazanır. Devlet kurumları, dini cemaatler, siyasi partiler ve sivil kuruluşların

”

15 Temmuz'un onuncu yılında yapılması gereken yalnız darbe gecesini hatırlamak değildir. Asıl mesele, darbe girişimini mümkün kılan siyasi kültürü ve kurumsal zaafı doğru teşhis ederek bunların yeniden ortaya çıkmasını engellemektir.

41 Gülen ve Erciyes, "Dünyada Arındırma Uygulamaları ve Türkiye'de Devletin FETÖ'den Arındırılması", 7-28; Kalkan, "Çoğulculuk Problemi ve FETÖ", 51-73.

faaliyetleri kamusal eleştiriye açık olmalıdır. Eleştiriye hainlik veya düşmanlık sayan bir kültür ise yanlışların uzun süre gizlenmesine hizmet eder.⁴²

Gülenist yapılanma eleştiriye kapalı iç yapısı sayesinde mensuplarının sorgulama kabiliyetini zayıflatmıştır. Aynı şekilde resmi ideolojinin eleştirilemez hale getirilmesi de toplumun siyasi ve tarihi meseleleri serbestçe tartışmasını engellemiştir. Açık toplum, hiçbir kişi, kurum veya ideolojinin eleştiri dışında tutulma-

**Kuvvetler ayrılığı,
bağımsız yargı,
serbest medya ve
güçlü sivil toplum,
yalnız hükümetleri
sınırlamak için değil
devlet içinde kapalı
örgütlenmeleri
görünür ve
denetlenebilir kılmak
için de gereklidir.**

dığı toplumdur. Bir fikrin doğru veya güçlü olması, onu hukuk yoluyla eleştiriden korumayı değil serbest tartışmada savunmayı gerektirir.

Darbe karşıtlığının partizan olmayan genel bir demokratik ilke haline gelmesi de gerekmektedir. İnsanlar yalnız kendi destekledikleri hükümete yönelik darbeye değil bütün seçilmiş hükümetlere karşı yapılan müdahalelere karşı çıkmalıdır. “Darbeler kötüdür ama bu hükümet darbeyi hak etti” düşüncesi demokratik ilkenin reddidir. Darbeye karşı çıkmak iktidarı desteklemek değil siyasi iktidarın yalnız seçimle el değiştirmesini savunmaktır.

Bu tutarlılık geçmiş darbelerin değerlendirilmesinde de geçerli olmalıdır. 1960 Darbesi, 1971 Muhtırası, 1980 Darbesi veya 28 Şubat müdahalesini meşru görüp yalnız 15 Temmuz’a karşı çıkmak gerçek bir darbe karşıtlığı değildir. Demokratik ilke, bütün askeri ve bürokratik müdahalelerin reddedilmesini gerektirir. Darbelerin mağdurlarının kimliğine göre tavır değiştirmek, demokrasiyi ilke olmaktan çıkarıp partizan bir araca dönüştürür.

15 Temmuz, halkın darbe karşısında pasif kalmak zorunda olmadığını göstermiştir. Bu tecrübe, gelecekteki potansiyel darbecilerin toplumun direniş ihtimalini hesaba katmasına yol açacaktır.⁴³ Halkın darbeyi engelleyebileceğine dair ortak hafıza demokratik rejim için caydırıcı bir sermayedir. Bununla beraber demokratik direniş yalnız darbe gecesine mahsus değildir. Demokrasi günlük hayatta hukuk devleti, ifade hürriyeti, serbest seçimler, kuvvetler ayrılığı ve muhalefetin haklarını korumayı da gerektirir.

Bir toplum darbeye karşı çıkarken demokratik kurumların aşınmasına kayıtsız kalırsa darbe karşıtı kültürünü tamamlayamaz. Halkın seçme hakkını savunmak, seçilen iktidarın her icraatını doğru saymak demek değildir. Tam tersine demokratik vatandaşlık hem darbecilere karşı seçilmiş iktidarı savunmayı hem de seçilmiş iktidarı hukuk ve özgürlük ilkeleri çerçevesinde eleştirmeyi mümkün kılar.

Dini cemaatler ile devlet arasındaki ilişkinin hukuki ve şeffaf esaslara bağlanması da önemlidir. Dini cemaatlerin sivil toplum içinde faaliyet göstermesi,

⁴² Dahl, *Polyarchy*, 1-16; Karl Popper, *The Open Society and Its Enemies: The Spell of Plato (Vol. 1)* (Londra: Routledge, 1945), 124-128.

⁴³ Atilla Yayla, “15 Temmuz’dan Darbe Karşıtı Dersler”, *Kriter* 9, sayı 92 (2024).

eğitim ve yardım çalışmaları yürütmesi din ve örgütlenme hürriyetinin parçasıdır. Ancak hiçbir cemaat kamu kurumlarında gizli hiyerarşi kurma, mensuplarını hukuk dışı yöntemlerle göreve yerleştirme veya devleti ele geçirme hakkına sahip değildir.⁴⁴

Devletin dini cemaatlere karşı tutumu yasaklayıcı değil tarafsız ve hukuki olmalıdır. Bütün cemaatleri düşman saymak din hürriyetini ihlal eder, bir cemaati ayrıcalıklı ortak haline getirmek ise devletin tarafsızlığını bozar. Çözüm, belirli gruplara göre değişen siyasi ilişkiler değil herkes için geçerli genel ve eşit hukuk kurallarıdır.

Gülenist yapılanmanın devlete sızması, daha fazla merkezi ve kontrolsüz güç talebine de gerekçe yapılmamalıdır. Aksine devlet kurumlarının şeffaf, kurallı ve birbirini denetleyen bir yapıya kavuşturulması gerekir. Denetlenmeyen güç –hangi ideolojinin veya grubun elinde bulunursa bulunsun– istismara açıktır. Güçlü devlet, sınırsız devlet değildir. Güçlü devlet, hukuk içinde hareket eden, görevlerini etkili biçimde yerine getiren ve vatandaşlarının haklarını koruyan devlettir.⁴⁵

Devletin bütün yetkilerinin tek merkezde toplanması, gizli yapılanmaları önlemek yerine yeni iktidar tekellerinin doğmasına zemin hazırlayabilir. Kuvvetler ayrılığı, bağımsız yargı, serbest medya ve güçlü sivil toplum, yalnız hükümetleri sınırlamak için değil devlet içinde kapalı örgütlenmeleri görünür ve denetlenebilir kılmak için de gereklidir.

Onuncu yılın anlamı, 15 Temmuz’u yalnız geçmişte kalmış bir darbe girişimi olarak değil geleceğe ilişkin bir demokratik uyarı olarak değerlendirmekte yatmaktadır. Vesayetçi zihniyet, belirli bir örgütün tasfiyesiyle tamamen ortadan kalkmaz. Halkın tercihlerine güvenmeyen, siyaseti küçümseyen ve devleti belirli bir seçkinler grubunun mülkü sayan her düşünce yeni bir vesayet potansiyeli taşır.

SONUÇ

Darbe girişiminin tarihi ve kurumsal boyutları çeşitli incelemelere konu olmuştur.⁴⁶ 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin onuncu yılı Türkiye’nin yalnız geçmişte yaşadığı büyük bir saldırıyı hatırlaması için değil vesayetçi siyasetin devamlılıklarını değerlendirmesi için de önemlidir. Darbe, ansızın ortaya çıkan münferit bir askeri isyan değil uzun yıllar boyunca devlet kurumlarında örgütlenen, mensuplarının anayasal sadakatini gizli bir hiyerarşiye yöneltten ve demokratik siyaseti araçsal gören bir yapılanmanın nihai hamlesidir.

44 Diamond, *Developing Democracy*, 24-30; Kalkan, “Çoğulculuk Problemi ve FETÖ”, 51-73.

45 Cizre, “Problems of Democratic Governance of Civil-Military Relations in Turkey and the European Union Enlargement Zone”, 107-125; Metin Heper ve Aylin Güney, “The Military and the Consolidation of Democracy: The Recent Turkish Experience”, *Armed Forces & Society* 26, sayı 4 (2000): 635-657.

46 Alkan, “15 Temmuz’u Anlamak”, 253-272; Yayla, “Öncesi ve Sonrasıyla Türkiye’nin 15 Temmuz Vakası”, 49-74.

Kemalizm ile Gülenizm arasında ideolojik köken, din, laiklik, tarih ve toplumsal taban bakımından önemli farklar vardır. Ancak demokratik teori açısından incelendiğinde bu iki yapılanmanın vesayetçi yorumları arasında güçlü benzerliklerin olduğu görülmektedir. Lider kültü, mutlak güce inanç, toplumu yukarıdan şekillendirme arzusu, çoğulculuğa mesafe, seçilmiş siyasetçileri küçümseme, bürokrasiyi bağımsız bir güç alanı olarak kullanma ve son çare olarak darbeye yönelme bu benzerliklerin başlıcalarıdır.

Bu benzerlik Kemalizm ile Gülenizmin bütün yönleriyle özdeş olduğu anlamına gelmez. Buradaki karşılaştırma iki oluşumun demokrasi, çoğulculuk ve iktidarın meşru kullanımı karşısındaki vesayetçi tutumlarına ilişkindir. Seküler veya dini görünüm, otoriter ve vesayetçi bir siyasi yöntemin mahiyetini tek başına değiştirmez.

Gülenist yapılanma, Kemalist bürokratik vesayet tasfiye edilirken demokratik ve tarafsız bir devlet kurulması için çalışmamış; boşalan iktidar alanlarını kendi kadrolarıyla doldurarak yeni ve daha kapalı bir vesayet düzeni oluşturmayı hedeflemiştir. Ergenekon ve Balyoz süreçlerindeki hukuk dışı uygulamalar, emniyet ve yargıdaki örgütlenme, 17-25 Aralık müdahalesi ve nihayet 15 Temmuz darbe girişimi bu arayışın farklı aşamaları olarak okunabilir.

15 Temmuz darbe girişiminin başarısızlığa uğratılması Türkiye demokrasisinin en önemli toplumsal başarılarından biridir. Halk, seçilmiş yöneticiler, siyasi partiler, emniyet güçleri, medya ve darbeye katılmayan askerlerin ortak direnişi, darbelerin önlenemez bir kader olmadığını göstermiştir. Türkiye demokrasisi ilk defa geniş çaplı bir askeri darbeyi halkın doğrudan katılımıyla püskürtmüştür.

Ancak darbenin engellenmiş olması, vesayetçi zihniyetin tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmez. Darbecilik yalnız belirli bir örgütün adı değildir. Halkın tercihlerine güvenmeyen, seçilmiş siyaseti küçümseyen ve devleti belirli bir seçkinler grubunun mülkü sayan bir düşünce biçimidir. Bu zihniyet seküler veya dini, milliyetçi veya evrenselci, askeri veya sivil görünümeler altında yeniden ortaya çıkabilir.

15 Temmuz'un onuncu yılında yapılması gereken yalnız darbe gecesinin kahramanlıklarını hatırlamaktan ibaret olmamalıdır. Darbenin ortaya çıkmasını mümkün kılan devlet yapısı, siyasi kültür, liyakat problemleri, gizli sadakat ağları ve kurumsal denetim eksikliklerini dürüstçe incelemek gerekir. Zira geçmişin hatalarından ders çıkarmayan toplumlar aynı tehlikelerin yeni biçimleriyle karşılaşabilir.⁴⁷

Darbeye mücadelede hukuk devletinden vazgeçilmesi, darbecilerin yenilgiye uğratılmasıyla kazanılan demokratik meşruiyeti zayıflatır. Suç ve cezanın şahsiliği, adil yargılanma, masumiyet karinesi ve ölçülülük ilkeleri büyük bir hassasiyetle

⁴⁷ Linz ve Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*, 3-15; Andreas Schedler, "What is Democratic Consolidation?", *Journal of Democracy* 9, sayı 2 (1998): 91-107.

korunmalıdır. Demokratik devlet düşmanlarına benzeyerek değil onları hukuk ve ahlak bakımından aşarak güçlenir.

On yıl sonra 15 Temmuz'a verilecek en anlamlı cevap yalnız geçmişin faillerini cezalandırmak değil yeni vesayet örgütlerinin doğmasını engelleyecek demokratik kurumları kuvvetlendirmek olacaktır. Bu demokratik kurumların temelini ise devletin ideolojik ve cemaatçi yapılara karşı tarafsızlığı, kamu görevinde liyakat, şeffaflık, hukuk devleti, bireysel sorumluluk, ifade hürriyeti ve sivil siyasetin üstünlüğü oluşturmalıdır.

15 Temmuz'un hatırası, demokratik siyaseti bir araç değil barışçı birlikte yaşamının vazgeçilmez yöntemi olarak benimsemeyi gerektirir. Hiçbir kişi, ideoloji, cemaat veya bürokratik kurum, halk adına halkın üzerinde egemenlik kurma hakkına sahip değildir. Darbelere karşı en kalıcı güvence tanklardan daha güçlü tanklar değil demokrasiye inanan, haklarını bilen, eleştirel düşünme kabiliyetine sahip ve seçme hakkına kararlılıkla sahip çıkan özgür vatandaşlardır.

ATILLA YAYLA

Ankara Üniversitesi'nde lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimlerini tamamladı. Gazetecilik ve üniversite öğretim üyeliği ile hayatını kazandı. Liberal Düşünce Topluluğu (LDT) kurucularındandır. Halen bu kurumun yönetim kurulu üyeliğini yürütmektedir. Yorktown Internet ve Center for New Europe üyesidir. İngiltere ve ABD'de ziyaretçi öğretim üyesi olarak bulunmuştur. Çalışmalarını uzun dönem editörlüğünü yaptığı LDT'nin Liberal Düşünce isimli üç aylık akademik dergisinde yayınlamıştır. Halen İstanbul Medipol Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Onuncu Yılında 15 Temmuz: Kemalist ve Gülenist Vesayet Modellerinin Demokratik Teori Açısından Karşılaştırılması

Atilla Yayla

L 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen Gülenist darbe teşebbüsü, kullanılan şiddetin boyutları, devlet kurumlarının doğrudan hedef alınması ve halkın geniş katılımlı direnişiyle önlenmesi bakımından Türkiye'nin siyasi tarihinde ayrı bir yere sahiptir. Darbe girişiminin onuncu yılı, olayın sıcak siyasi tartışmaların ötesine geçilerek Türkiye'nin uzun bürokratik vesayet tecrübesi içinde yeniden değerlendirilmesi için önemli bir fırsat sunmaktadır. Bu analiz, görünüşte birbirine zıt olan Kemalist ve Gülenist yapılanmaların demokratik teori ve uygulama açısından taşıdığı ortak özellikleri incelemektedir. İki yapılanmanın karşılaştırılması; lider kültürü, mutlak ve merkezi güce bağlılık, toplum mühendisliği, çoğulculuğa mesafe, demokratik siyaseti araçsallaştırma, seçilmiş siyasetçileri küçümseme, devlet bürokrasisi içinde örgütlenme ve son çare olarak darbeye başvurma eksenlerinde yürütülmektedir. Analizde, Kemalizm ile Gülenizmin aynı ideoloji olduğu ileri sürülmemekte; farklı ideolojik kaynakların ve sembollerin benzer bir vesayetçi siyaset tarzı üretebileceği savunulmaktadır. Gülenist yapılanmanın Kemalist bürokratik vesayet modelini ortadan kaldırmak yerine onun devlet içinde örgütlenme, bürokratik iktidar kurma ve toplumu yukarıdan şekillendirme yöntemlerini devralarak yeni bir vesayet düzeni kurmaya yöneldiği ileri sürülmektedir. Ayrıca 15 Temmuz sonrasında çıkarılması gereken demokratik sonuçlar hukuk devleti, bireysel sorumluluk, devletin tarafsızlığı, liyakat, çoğulculuk ve sivil siyasetin üstünlüğü çerçevesinde ele alınmaktadır.

ANKARA • İSTANBUL • WASHINGTON D.C. • BERLİN • BRÜKSEL

www.setav.org